

<https://doi.org/10.62837/2026.2.335>

ELMIRA MƏMMƏDOVA
1 nömrəli Bakı Tibb Kolleci
elmira210874@gmail.com

SİFƏTLƏRİN FUNKSIONAL-PRAQMATİK ASPEKTI

Müasir dilçilikdə nitq hissələrinin funksional-praqmatik tədqiqi dilə yalnız nominasiya üçün deyil, həm də kommunikativ təsir, sosial mövqələndirmə və reallığın idrak quruluşu üçün bir vasitə kimi artan marağın artması səbəbindən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqatın aktuallığı sifətlərin söyləmlərin qiymətləndirici, ifadəli və şərh təbiətinin formalaşmasında əsas rol oynamasından irəli gəlir. Sifətlər söyləmlərin informasiya strukturunun formalaşmasına fəal şəkildə töhfə verir, mətnin tematik təşkilinin göstəricisi kimi xidmət edir. Ənənəvi qrammatik təsvirlər əksər hallarda sifətləri bir obyektin xüsusiyyətini ifadə edən nitq hissələri kimi qəbul edilməsinə baxmayaraq, onların praqmatik və diskursiv roluna kifayət qədər diqqət yetirilmir. Nəticə etibarilə, semantik, funksional və praqmatik yanaşmaları birləşdirən hərtərəfli təhlilə ehtiyac var. Bu tədqiqatın məqsədi sifətlərin funksional və praqmatik xüsusiyyətlərini nitqin kommunikativ mənasına töhfə verən və müxtəlif diskurs növlərində danışanın məqsədyönlü strategiyalarının həyata keçirilməsini asanlaşdıran linqvistik vahidlər kimi müəyyən etmək və sistemləşdirməkdir. Bu tədqiqatın yeniliyi sifətlərin yalnız morfoloji və sintaktik vahidlər kimi deyil, həm də əsasən kommunikativ reallığın qurulmasında iştirak edən çoxfunksiyalı praqmatik işarələr kimi hərtərəfli araşdırılmasındadır. Bu yenilik sifətlərin mətn və diskurs yaradan potensialına, qiymətləndirmə çərçivələrinin və şərh strategiyalarının formalaşmasındakı roluna vurğu edilməsində də özünü göstərir. Tədqiqat göstərir ki, sifətlər sadəcə semantik atributların daşıyıcısı deyil, həm də informasiyanın qavranılmasını dəyişdirir və adresatın şərhinə istiqamət verə bilən kommunikativ təsir vasitələridir.

Açar sözlər: sifət, sintaksis, praqmatik yanaşma, kommunikativ təsir, morfoloji

Giriş. Ənənəvi olaraq əsasən morfoloji və sintaktik baxımdan nəzərdən keçirilən sifət son onilliklərdə getdikcə semantika, praqmatika, diskurs və sosiolinqvistikanı əhatə edən fənlərarası təhlilin obyektinə çevrilmişdir. Dilçilikdə kommunikativ-praqmatik dönüş tədqiqat marağında dil sisteminin daxili xüsusiyyətlərinin öyrənilməsindən insan ünsiyyətinin mürəkkəb strukturunda dilin funksiyalarının təhlilinə keçidi qeyd etdi [6, s.13] və həmçinin alimlərin diqqətini “praqmatika” termininin özünə cəlb etdi. Praqmatika indi dilçiliyin bir qolu kimi müəyyən edilə bilər, onun mövzusu dinamikasında ardıcıl və kifayət qədər uzun bir

məndir, yəni əsas mövzu ilə, bütün mətnin “eqosu” ilə, mətni yaradan şəxslə əlaqəli bir diskursdur [5, s.332].

Dilçilikdə funksiya anlayışı dil vahidinin dil sistemində və ünsiyyət prosesində oynadığı rolu ifadə edir. Funksional yanaşma dilin yalnız forma və qaydalar toplusu deyil, həm də hər şeydən əvvəl, insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə üçün bir vasitə, məlumat ötürmək, emosiyaları ifadə etmək və niyyətləri reallaşdırmaq vasitəsi olduğunu fərz edir. Nəticə etibarilə, hər hansı bir dil vahidi: səs, morfem, söz və ya sintaktik quruluş - müəyyən kommunikativ kontekstlərdə istifadəsində özünü göstərən spesifik funksional yükə malikdir. Geniş mənada funksiya bir neçə səviyyədə nəzərdən keçirilə bilər. Birincisi, bu, vahidin linqvistik strukturdakı yeri ilə əlaqəli sistemli bir funksiyadır. İkincisi, bu, vahidin mətnin ardıcılığına və bütövlüyünə verdiyi töhfəni əks etdirən mətn funksiyasıdır. Üçüncüsü, bu, ünvanlanan şəxsə təsir etməyə, mənanı formalaşdırmağa və onu şərh etməyə yönəlmiş kommunikativ bir funksiyadır.

Praqmatika dilçiliyin bir qolu olaraq, dili istifadəçi ilə əlaqəsi, ünsiyyət vəziyyəti və nitq məqsədləri baxımından öyrənir. Semantika “dil vahidi nə deməkdir” sualına cavab verərkən, praqmatika “necə və nə üçün istifadə olunur?” sualını verir. Praqmatik yanaşma dili sosial, mədəni və psixoloji amillər kontekstində fəaliyyət göstərən dinamik bir sistem kimi görür. Bu halda nitqin mənası lüğət tərifləri ilə məhdudlaşmır, leksik mənalardan, intonasiyanın, kontekstin, fon biliklərinin və danışanın ünsiyyət münasibətinin qarşılıqlı təsiri ilə formalaşır.

Funksional-praqmatik təhlil dil vahidlərini ünsiyyətdə müəyyən tapşırıqları yerinə yetirmək qabiliyyəti baxımından araşdırır. Dil yalnız reallığı təsvir etmək vasitəsi kimi deyil, həm də onu qurmaq üçün bir vasitə kimi çıxış edir. Müəyyən bir forma seçməklə, danışan yalnız məlumatı çatdırmır, həm də ona qarşı müəyyən bir münasibət formalaşdırır, sosial məsafə yaradır və ünsiyyət strategiyasını həyata keçirir.

Sifət ənənəvi olaraq obyektin xüsusiyyətini bildirən nitq hissəsi kimi təyin olunur. Sifət obyektləri xarakterizə edən geniş çeşidli keyfiyyətləri, xüsusiyyətləri, hadisələri və münasibətləri əhatə edir [4, s.291-292; 7; 9]. Sifətin dil sistemindəki kommunikativ rolu onun digər nitq hissələri - isimlər, feillər və zərflərlə əlaqəsi ilə müəyyən edilir. Bu nitq hissəsi qiymətləndirməni ifadə edən ən məhsuldar və praqmatik cəhətdən vacib söz siniflərindən biridir. Sifətlər statik atributu bildirir, lakin “atribut” kateqoriyasının özü insan zehmində yaranır və konkret vəziyyətlərdə tətbiq olunur [2]. Lakin bu tərif yalnız əsas semantik səviyyəni əks etdirir, real ünsiyyətdə isə sifət daha mürəkkəb rol oynayır. Sifət dedikdə, “obyektin xüsusiyyətini (keyfiyyət, nisbi və ya işarə) bildirən və isimlərin təyinedici hissələrini təşkil edən və adətən cins, say və hal baxımından onlarla uyğunlaşan sözləri əmələ gətirən və birləşdirən qrammatik kateqoriya” başa düşülür [1, s.157]. O, qeyri-prosedur xüsusiyyətləri (keyfiyyətləri, xüsusiyyətlərini, obyektlərin əlaqələrini)

göstərməsi ilə fərqlənir [3, s.185]. O, yalnız obyektlərin xüsusiyyətlərini təsvir etmir, həm də qiymətləndirici, şərhçi çərçivələr formalaşdırır və alıcının məlumatı qavramasına təsir göstərir. Sifətin keyfiyyət semantikasi həm obyektiv, həm də subyektiv ola bilən xüsusiyyətlərin ifadəsi ilə əlaqələndirilir.

Sifətlər çox vaxt tipoloji və nəzəri tədqiqatlardan kənar qalır və dilçilərin maraqları uğrunda mübarizədə dominant olan isim və feil kimi leksik kateqoriyalara əhəmiyyətli dərəcədə uduzurlar [8]. Sifətlərin semantik çevikliyi onların müxtəlif isimlərlə birləşib yeni semantik çalar yaratmaq qabiliyyətindən irəli gəlir. Sifət nadir hallarda təcrid olunmuş şəkildə mövcuddur; onun mənası digər sözlərlə birlikdə önə çıxır. Məhz bu birləşmələrdə onun funksional potensialı aşkar olur. Məsələn, eyni sifət bir kontekstdə təsdiq, digərində isə istehza və ya şübhə ifadə edə bilər. Beləliklə, keyfiyyət semantikasi statik bir xüsusiyyət deyil, dinamik mənalı sistemdir.

Bundan əlavə, sifətlər reallığın təsnifatında mühüm rol oynayır. Onlar insanlara ətraf aləmi strukturlaşdırmağa, əsas xüsusiyyətləri müəyyən etməyə və konseptual modellər yaratmağa kömək edir. Keyfiyyət xüsusiyyətləri vasitəsilə dil cəmiyyətin mədəni və sosial dəyərlərini əks etdirir. Media diskursunda və ya bədii ədəbiyyatda müəyyən sifətlərin istifadə tezliyi bir dövrün dominant qiymətləndirmə münasibətlərini göstərə bilər. Nəticə etibarilə, sifət yalnız qrammatik vahid kimi deyil, həm də mədəni məlumat daşıyıcısı kimi xidmət edir.

Sifətin semantikasi danışanın ünsiyyət niyyəti ilə sıx bağlıdır, çünki obyektin keyfiyyət xarakteristikasının seçimi nadir hallarda neytral olur. Sifətlər ifadənin pragmatik təsirini, yəni onun ünvanlanan şəxsə təsirini formalaşdırır. Sifət mesajı gücləndirə və ya yumşalda, müsbət və ya mənfi kontekst yarada və informasiyanın təfsirinə istiqamət verə bilər. Kommunikativ niyyət linqvistik vasitələrin strateji seçimində özünü göstərir. Danışan inandırmağa çalışırsa, müsbət qiymətləndirmə mənalı olan sifətlərdən istifadə edir; şübhə və ya tənqid ifadə etmək istəyirsə, mənfi və ya istehzal xüsusiyyətləri sifətlərdən istifadə edir. Beləliklə, sifətlər ritorika və arqumentləşmənin vacib bir vasitəsinə çevrilir. Onlar yalnız bir obyektə təsvir etmir, həm də ona münasibəti formalaşdırır, ünvanlanan şəxsin emosional və idrak sahələrinə təsir göstərir.

Mövqeyindən və semantik yükündən asılı olaraq, sifətlər həm tematik, həm də rematik zonalara töhfə verə bilər. Sifət artıq məlum olan bir obyektə səciyyələndirirsə, əlavə semantik yenilik gətirmirsə, o, dəstəkləyici funksiya yerinə yetirir və tematik hissəyə aid olur. Lakin keyfiyyət xüsusiyyəti yeni bir məna gətirirsə və ya obyektə diqqət mərkəzinə çevirəcək şəkildə aydınlaşdırırsa, sifət rematik funksiya qazanır. Sifətin cümlədəki mövqeyi xüsusilə vacibdir. Nisbətən sərbəst söz sırasına malik dillərdə atributun mövqeyinin dəyişdirilməsi onun informasiya dəyərinə təsir göstərə bilər. Sintaqmanın sonunda və ya vurğulu vəziyyətdə yerləşdirilmiş sifət tez-tez diqqət nöqtəsi kimi xidmət edir və nitqin

praqmatik təsirini artırır. Beləliklə, sifətin informativ rolu təkcə onun semantikasına ilə deyil, həm də sintaktik konteksti, intonasiyası ilə sıx bağlıdır.

Atributiv konstruksiyalar danışana obyektləri dəqiq şəkildə fərqləndirməyə, onları kütlədən ayırmağa və reallığın daha ətraflı mənzərəsini yaratmağa imkan verir. Elmi və rəsmi işgüzar diskursda bu funksiya mesajın dəqiqliyinə və birmənalılığınə töhfə verir, publisistik və ədəbi üslublarda isə sifətlər ifadəli və məcazi rol oynaya bilər, emosional təsiri artırır. Bundan əlavə, sifətlər nitqin diqqət mərkəzinə — mesajın alıcının əsas diqqətini cəlb edən hissəsinə kömək edir. Diqqəti cəmləşdirməyə leksik seçim, intonasiya və sintaktik təşkil vasitəsilə nail olmaq olar. Güclü qiymətləndirici və ya emosional mənaya malik sifət avtomatik olaraq diqqəti cəlb edir və nitqin semantik mərkəzinə çevrilir. Bu halda, o, yalnız təsviri deyil, həm də praqmatik funksiyaları yerinə yetirir, danışanın ünsiyyət niyyətini gücləndirir.

Sifətlərin informasiya və struktur rolu onların obyektin xüsusiyyətini bildiren sözlər kimi ənənəvi tərifindən çox-çox kənara çıxır. Onlar cümlə daxilində informasiyanın paylanmasıda iştirak edir, tematik və rematik struktur yaradır, mətnin uyğunluğunu təmin edir və ünvanlananın diqqətini yönəldir.

Söyləmin strukturunda sifət yalnız təsviri funksiyaları yerinə yetirmir, həm də yeni informasiyanı vurğulamaqda mühüm rol oynayır. Cümlənin informasiya quruluşunda keyfiyyət xüsusiyyəti tez-tez semantik yeniliyin daşıyıcısı və ünvanlananın diqqət mərkəzinə çevrilir. Bu, xüsusilə obyektin özünün ünsiyyət iştirakçılarna artıq tanış olduğu, lakin onun xarakteristikasının ilk dəfə təqdim edildiyi və ya alıcının onu başa düşməsinə aydınlaşdırdığı hallarda nəzərə çarpır. Beləliklə, sifət vurğunu obyektə keyfiyyətə dəyişə bilər və bununla da ifadənin rematik hissəsinin əsas elementinə çevrilir.

Aktual üzvlənmə nəzəriyyəsinə yeni məlumat rema anlayışı ilə, yeni mesajın əsas kommunikativ yükü daşıyan hissəsi ilə bağlıdır. Keyfiyyət xüsusiyyəti nitqin semantik mərkəzinə çevrilərsə, sifət rema funksiyasını yerinə yetirə bilər. Məsələn, danışan artıq qeyd olunan obyekti təsvir etdikdə, lakin yeni bir xüsusiyyət əlavə etdikdə, sifət informasiya nüvəsinə çevrilir. Belə hallarda, ünvanlananın diqqəti obyektin özünə deyil, onun yeni təfsirinə və ya aydınlaşdırılmasına yönəlir.

Nəticə. Sifətlərin funksional-praqmatik və informasiya-struktur təhlili göstərir ki, sifətlər diskurs daxilində mənanın qurulmasında, təşkilində və təfsirində fəal iştirak edən dinamik lingvistik vasitələr kimi fəaliyyət göstərir. Onların rolu keyfiyyətlərin və atributların sadə təyin edilməsindən kənara çıxır; onlar danışanların məlumatı vurğuladığı, qiymətləndirdiyi və strateji cəhətdən çərçivəyə saldığı mexanizmlər kimi xidmət edir. İnformasiya-struktur baxımından sifətlər cümlədə tematik və rematik elementlərin paylanmasına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir. Onlar tez-tez yeni və ya diqqət məlumat daşıyıcıları kimi fəaliyyət göstərir, dinləyicinin diqqətini obyektin özündən həmin obyektin müəyyən bir xüsusiyyətinə və ya qiymətləndirilməsinə yönəldir. Mövqe variasiyası, intonasiya və kontekstual

inteqrasiya vasitəsilə sifətlər kommunikativ ön plana çıxma və semantik vurğunun əsas işarələrinə çevrilir.

Praqmatik səviyyədə sifətlər danışanın niyyətlərini, emosional mövqeyini və qiymətləndirmə istiqamətini ortaya qoyur. Onların semantik çevikliyi onlara neytral təsvirdən ifadəli və ya inandırıcı alt tonlara qədər incə mənə çalarlarını çatdırmağa imkan verir. Müxtəlif diskurs növlərində: elmi, publisistik, ədəbi və ya gündəlik ünsiyyədə sifətlər funksional yüklərini uyğunlaşdırır, mətnin tonunu, birliyini və şərhə istiqamətini formalaşdırır. Bundan əlavə, sifətlər mətn birliyində və diskursun davamlılığında mühüm rol oynayır. Təkrarlama, sinonim variasiya və qiymətləndirmə nümunələri povestlərin və arqumentlərin uyğunluğuna töhfə verir, cümlələr və abzaslar arasında konseptual əlaqələri gücləndirir. Bu birləşdirici funksiya onların yalnız təcrid olunmuş ifadələr daxilində deyil, həm də daha geniş kommunikativ strukturlarda əhəmiyyətini vurğulayır. Sifətlər dilin semantik, sintaktik, praqmatik və diskursiv ölçülərini birləşdirən çoxfunksiyalı vahidlər kimi qəbul edilməlidir. Onların yeni məlumat təqdim etmək, qiymətləndirməni ifadə etmək və şərhə rəhbərlik etmək qabiliyyəti onların kommunikativ qarşılıqlı əlaqədəki mərkəzi rolunu vurğulayır. Sifətlərin passiv təsvirlərdən daha çox mənə quruluşunda aktiv iştirakçılar kimi tanınması dil quruluşu haqqında anlayışımızı zənginləşdirir və dil forması, niyyət və qavrayış arasındakı mürəkkəb əlaqəni ortaya qoyur.

Ədəbiyyat:

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / Под ред. Г. А. Золотовой. – 4-е изд-е. – М.: Русский язык, 2001.
2. Норман, Б.Ю. Лингвистическая прагматика (на материале русского и других славянских языков): курс лекций / Б.Ю. Норман. – Минск: БГУ, 2009. – 183 с.
3. Макарова Е. А. Семантика качественных и относительных прилагательных в когнитивном освещении // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Серия: Филология. 2011. № 2(14). – С. 184- 190.
4. Стариченок, В.Д. [и др.] Современный русский литературный язык: учеб. пособие / В.Д. Стариченок [и др.]; под ред. В.Д. Стариченка. – Минск: Выш. шк., 2012. – 591 с.
5. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) // Известия АН ССР. Серия литературы и языка. Том 40, No 4, М.: Наука, 1981. С. 325–332
6. Хельбиг Г. Проблемы теории речевого акта // Иностранные языки в школе, 1978. № 5. с. 11-21
7. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. М., 1971.

8. https://www.academia.edu/38058019/Прилагательные_в_типологии_и_теории_языка_семантика_дистрибуция_деривация

9. https://www.academia.edu/14732936/Имя_прилагательное_в_системе_познавательных_слов_Adjectives_in_the_system_of_words_denoting_qualities

МАММАДОВА ЭЛЬМИРА

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

В современной лингвистике функционально-прагматическое изучение частей речи особенно важно в связи с растущим интересом к языку как средству коммуникации, социального позиционирования и когнитивной структуризации реальности, а также для номинации. Прилагательные играют ключевую роль в оценочном, экспрессивном и объяснительном характере высказываний, поэтому данное исследование актуально. Они активно способствуют формированию информационной структуры высказываний и служат индикатором тематической организации текста. Однако традиционные грамматические описания часто рассматривают прилагательные лишь как выражение свойства объекта, уделяя недостаточно внимания их прагматической и дискурсивной роли. Следовательно, необходим всесторонний анализ, сочетающий семантический, функциональный и прагматический подходы. Цель данного исследования — выявить и классифицировать функциональные и прагматические свойства прилагательных как языковых единиц, которые вносят вклад в коммуникативное значение речи, способствуя реализации целенаправленных стратегий говорящими в различных типах дискурса. Новизна исследования заключается в том, что оно всесторонне рассматривает прилагательные не только как морфологические и синтаксические единицы, но и как многофункциональные прагматические знаки, которые в первую очередь способствуют построению коммуникативной реальности. Это также отражено в акценте на текстовом и дискурсивном потенциале прилагательных и их роли в формировании оценочных рамок и стратегий интерпретации. Исследование демонстрирует, что прилагательные служат не только носителями семантических атрибутов, но и средством коммуникативного влияния, способным изменять восприятие информации адресатом и направлять её интерпретацию.

Ключевые слова: прилагательное, синтаксис, прагматический подход, коммуникативный эффект, морфологический

MAMMADOVA ELMIRA
FUNCTIONAL-PRAGMATIC ASPECT OF ADJECTIVES

In modern linguistics, the functional-pragmatic study of parts of speech is particularly important due to the growing interest in language as a means of communication, social positioning, and the cognitive structuring of reality, as well as for nomination. Adjectives play a key role in the evaluative, expressive and explanatory nature of utterances, which is why this research is relevant. They actively contribute to the formation of the information structure of utterances and serve as an indicator of the thematic organisation of text. However, traditional grammatical descriptions often perceive adjectives as merely expressing a property of an object, paying insufficient attention to their pragmatic and discursive role. Consequently, a comprehensive analysis combining semantic, functional, and pragmatic approaches is needed. This study aims to identify and categorise the functional and pragmatic properties of adjectives as linguistic units that contribute to the communicative meaning of speech, facilitating the implementation of purposeful strategies by speakers in various types of discourse. This study is novel in that it comprehensively examines adjectives not only as morphological and syntactic units, but also as multifunctional pragmatic signs that primarily contribute to the construction of communicative reality. This is also reflected in the emphasis placed on the text- and discourse-generating potential of adjectives and their role in forming evaluative frames and interpretation strategies. The study demonstrates that adjectives serve not only as carriers of semantic attributes, but also as a means of communicative influence, capable of altering the addressee's perception of information and directing their interpretation.

Keywords: adjective, syntax, pragmatic approach, communicative effect, morphological

Rəyçi: F.ü.f.d, dos. Rasim Heydərov, f.ü.f.d. Leyla Yusifova